

239621

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR
SEMPOZYUMU
VIII

21-23 Kasım 2014

B İ L D İ R İ L E R

C İ L T I I I

EDİTÖRLER

DR. COŞKUN YILMAZ

DOÇ. DR. CENGİZ TOMAR

DR. UĞUR DEMİR

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Den. No:	239621
Tas. No:	956.141 Üsk.Ş

ÜSKÜDAR SAHİLİNDEKİ VAKIF CAMİLERİ VE KORUMA PROBLEMLERİ

YRD. DOÇ. DR. MİNE TOPÇUBAŞI ÇİLİNGİROĞLU

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi

Çalışmada, Üsküdar sahilinde konumlanan, altı adet Osmanlı dönemi vakıf camisi incelenmektedir. Bu yapılar, Üsküdar Mihrimah Sultan Camii¹, Kuzguncuk Silahtar Abdurrahman Ağa Camii², Kuzguncuk Şeyhülislam Üryanizade Esat Efendi Camii³, Beylerbeyi Abdullah Ağa Camii⁴, Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii⁵, Çengelköy Hamdullah Paşa (Çınarlı) Camii⁶ olarak sıralanmaktadır. Her yapı için yerinde tespitler ile birlikte ilgili kurum arşivlerindeki projeleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Encümen Arşivi araştırılmış ve ilgili literatür taramaları gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerin tasnifi ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Özgünlük ve ekler, kullanım incelemeleri, iç mekan ve kentsel baskılar da incelenerek değerlendirilmiştir (Resim 01, Resim 02).

Farklı yüzyıllarda inşa edilmiş bu yapılar hakkında, Osmanlı ve İstanbul geleneksel cami mimarisi genelinde, yapılar özelinde, mimarlık tarihi ve sanat tarihi konularında pek çok çalışma ve araştırma mevcuttur. Ancak bu çalışmalara ve yapıların hazırlanmış ve bazıları uygulanmış restorasyon ve onarım projelerine rağmen (Tablo 01), yapıların koruma problemleri devam etmektedir.

İncelenen tüm yapılar, Üsküdar sahilinde yer almaları itibariyle, rüzgar ile taşınan deniz suyunun malzeme üzerindeki yıpratıcı etkisi ve sahil yolu trafiğinden kaynaklanan gazların kirletici etkileri gibi, koruma açısından zararlı bazı ortak etkilere maruz kalmaktadırlar. Özellikle Üryanizade Esat Efendi Camii ile ve Mihrimah Sultan Camileri için bu etkiler fazladır. Mihrimah Sultan Camii'nin ilk inşa edildiğinde sahilde deniz kenarında inşa edilmiş olduğu bilinmektedir⁷. 18. asır başında gerçekleştirilen meydan çeşmesinin konumu ise, o tarihlerde caminin üzerinde yer aldığı set ile deniz arasında bir miktar alan bulunduğunu göstermektedir⁸.

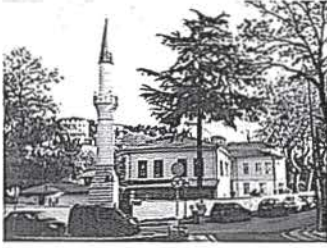
MİHRİMAH SULTAN CAMİİ

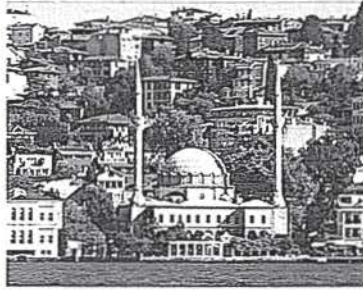
SİLAHTAR ABDURRAHMAN
AĞA CAMİİ

ŞEYHÜLİSLAM ÜRYANİZADE
ESAT EFENDİ CAMİİ

ABDULLAH AĞA CAMİİ

HAMİD-İ EVVEL CAMİ

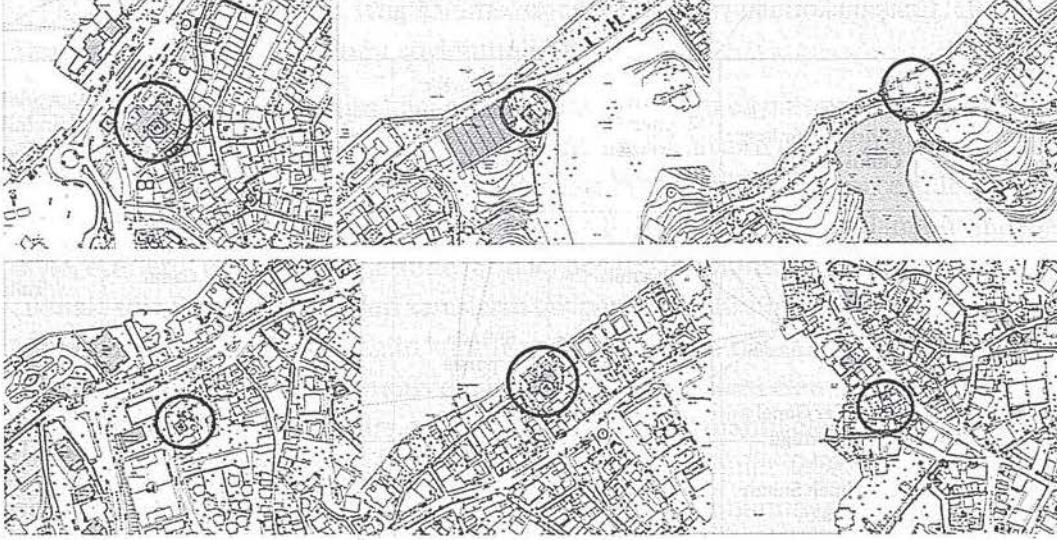
HAMDULLAH PAŞA
(ÇINARLI) CAMİİ

Resim 01.
Çalışma konusu
olan yapıların 2014
kasım ayındaki
mevcut durumları

Çalışma konusu yapılar boyutsal, kütleli, mimari farklılıklar da göstermektedir. İnşa edildikleri tarih ve dönem ile, dönemin yaşam anlayışı ve kullanıcıları da birbirinden farklıdır. Yapılardan iki tanesi dönemin padişahı ve ailesinin adına ve bir külliye parçası olarak inşa edilmiş yapılardır (Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii, Mihrimah Sultan Camii), diğerleri ulema ve yönetici sınıftan kişilerin bani olduğu yapılardır. İki tanesi 16. yüzyıl (Mihrimah Sultan Camii, Beylerbeyi Abdullah Ağa Camii), iki tanesi 18. yüzyıl (Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii, Kuzguncuk Silahtar Abdurrahman Ağa Camii), ve iki tanesi 19. yüzyılda (Çengelköy Hamdullah Paşa Camii, Kuzguncuk Seyhülislam Üryanizade Esat Efendi Camii) inşa edilmişlerdir. Farklı dönemde inşa edilmiş olmaları, dönemin mimarilerini yansıtılmaları sebebiyle, farklı cephe ve süsleme özellikleri olarak ortaya çıkmaktadır.

Yapıların mevcut durumları incelendiğinde, restorasyon uygulaması devam eden Üryanizade Esat Efendi camii dışındaki diğer camilerde 2008 -2010 yılları arasında farklı kapsamlarda çeşitli onarım ve koruma çalışmaları yapıldığı görülmektedir. Ancak bu uygulamalara rağmen

bazı ortak koruma sorunları mevcuttur. Bu sorunlar, aşağıda detaylandırılacağı şekilde, malzeme bozulmalarından yapıların bakım ve incelemelerine ait sistemlerin kurulmasına uzanan farklı ölçekli çalışmaları içeren koruma politikaları geliştirilerek çözümlenebilir.

Resim 02.
Çalışma konusu olan yapıların halihazır haritalardaki konumlarında, çevre yerleşim dokusu, ulaşım ve sahil ile olan ilişkileri (kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi harita arşivi)

İncelenen yapılar özelinde ortaya çıkan mimari koruma sorunları, malzeme ve eklerden arındırma olarak iki farklı seviyede temizleme çalışmalarını gerektirmektedir. Deniz kıyısında bulunan Üryanizade Esat Efendi Camii ve Hamdullah Paşa Camii özelinde bu uygulamalar daha büyük önem taşımaktadır.

Yapıların görünürlüklerinin artırılması ve çevre düzenlemelerinin yapılması, tuvalet, şadırvan ve cami mekanları arasındaki ilişkilerin doğru çözümlenmesi gerekmektedir.

Tabela ve bilgi yönlendirmelerinin de aydınlatıcı ve yapıya zarar vermeyecek şekilde tasarlanması önem taşımaktadır. Camilerin deprem dayanımları hakkında araştırma ve çalışmalar yapılmalı ve bu çalışmalarda önerilen güçlendirme çalışmaları projelendirilerek gerçekleştirilmelidir.

Osmanlı dönemi vakıf eserlerinin onarım süreçlerinde karşılaşılan genel sorunlar; kurumlar ile yönetmeliklerden ve projeler ile uygulamalardan kaynaklanan sorunlar olarak genel iki başlığa ayrılrsa da kendi içinde çeşitlilik göstermektedir.

Bu sorunlar; belgelenmemiş eserler bulunması, bu eserlerin tescil fişleri ile korunmaya çalışılması, eski eserle ilgili kurumlarda sağlıklı arşiv sistemi oluşturulmaması, mevcut eserlerin güncel durum takibinin yapılmaması, bilinçsiz müdahalelerin engellenememesi, eski eserle ilgili kurumlarda yeterli uzman kadro olmaması, mevcut kadronun doğru değerlendirilememesi, müdahale ihtiyacı olan eserlerin sayıca fazla olması, eski eserle ilgili kurumlar ve yerel yönetimler arasındaki iletişimsizlik, uzman olmayan kişilerce rölöve, restitüsyon, restorasyon projeleri hazırlanması ve uygulama yapılması, rölöve, restitüsyon, restorasyon projelerinin yeterli ayrıntıyı içermemesi, hatalı uygulamalara olanak vermesi, proje ve uygulama faaliyetleri arasındaki sürecin

Tablo 01. Çalışma konusu yapılar hakkında temel bilgiler

Yapı adı	Üsküdar Mihrimah Sultan Camii	Kuzguncuk Silahtar Abdurrahman Ağa Camii	Kuzguncuk Seyhülislam Uryanizade Esat Efendi Camii	Beylerbeyi Abdullah Ağa Camii	Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii	Çengelköy Hamdullah Paşa (Çınarlı) Camii
Diğer isimleri	Üsküdar İskele Camisi	Paşalimanı Camii		İstavroz	Beylerbeyi Camii	Abdullah Paşa Camii, Bahrullah
Ada/parsel	526 ada 3 parsel	1310 ada, 76 parsel	689 ada, 4 parsel	702 ada, 1 parsel	766 ada, 4 parsel	820 ada, 1 parsel
Mülkiyeti	Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM), Mihrimah Sultan Vakfı	VGM, Abdurrahman Ağa Vakfı	VGM, Uryanizade Esat Efendi Vakfı	VGM, Serbostanyan Abdullah Ağa Vakfı	VGM, Sultan Hamid-i Evvel Vakfı	VGM, Hamdullah Paşa Vakfı
Banisi ve mimarı	Mihrimah Sultan, Mimar Sinan	Sultan III. Mustafa'nın Silahtarı Abdurrahman Ağa	Şeyhülislam Uryanizade Ahmed Esat Efendi	Bostancıbaşı Abdullah Ağa	Sultan I. Abdülhamid	Kaptanıderya Hamdullah Paşa
Yapım Yılı	1548	1766	1860	1581	1778	1818-1819
Yapım sistemi	Kagir (taş), kagir minare	Kagir (taş), kagir minare, çatı ve son cemaat mahalli ahşap	Ahşap, ahşap minare alt kattaki kayıkhanesi kagir (taş)	Kagir (taş), kagir minare	Kagir (taş), kagir minare	Kagir ve betonarme ek
Son uygulama tarihi	Projeleri VI. Nolu Koruma Kurulu tarafından, 07.10.2008-07.10.2008-04.06.2009 tarih ve 1136-1815 sayılı ile onaylanmış ve uygulanmıştır.	26.11.2008 tarih ve 05 sayılı basit onarım kararı ile basit onarım.	Restorasyon sürecinde	06.01.2010-2310 sayılı ile VI. Nolu Koruma Kurulu tarafından onaylanmış ve uygulanmıştır.	VI. Nolu Koruma Kurulu tarafından, 18.01.2006-20.02.2007 tarih ve 1302-2296 sayılı ile onaylanmış ve uygulanmıştır.	VI. Nolu Koruma Kurulu tarafından 05.05.2009 tarih ve 1748 sayılı ile onaylanmış ve uygulanmıştır.

uzun olması, uygulamalarda elde edilen bulguların belgelenmemesi, ihale sisteminin maliyet odaklı olarak işletilmesi; maliyet, iş süresi, iş kapsamı ve benzer girdilerde esneklik olmaması, birim fiyat sisteminin teknolojik gelişmelere göre güncellenmemesi olarak sıralanabilir.

Tüm bu sorunlar göz önüne alındığında 2012 yılında uygulamasına başlanmış ve 2014 yılında tamamlanmış olan Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi restorasyon

uygulamalarının uygulama sürecindeki tespitler, belgelenmeler ve uygulamalar açısından başarılı bir örnek olduğu söylenmelidir.

Ancak genel olarak nitelendirebileceğimiz bu sorunlardan bazılarının onarım süreçleri ve mevcut korunmuşluk durumları incelenen Üsküdar sahil camilerinde de mevcut olduğu tespit edilmiştir. Sorunların yapılar bazındaki tarihsel dağılımı çeşitlilik göstermekte ve/veya tarihleri tespit edilememektedir. Sağlıklı arşiv oluşturulamaması nedeniyle, eserlerin onarım süreçlerinde tarihsel boşluklar bulunması sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Eserler için verilen kararların takip ve kontrolünün yapılmamasına neden olan bu durum, mekânsal özgün kurguya yönelik önemli belirsizlikler oluşturmaktadır. Yapının mevcut kurgusundaki değişimler (taşıyıcı sistem elemanları, doğramalar, kaplamalar, bezemeler, minare, mihrap, minber, kürsü, mahfil elemanları, çağdaş eklemlemeler), yapı elemanı bazında olabileceği gibi, ek yapılar ve çevre düzenlemesindeki bozulmalar olarak da karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda izinsiz müdahalelere olanak sağlayan bu durum mevcut niteliksiz uygulamaların da kaldırılmasında engel ve/veya geciktirici etken teşkil etmektedir.

İstanbul'daki Osmanlı Dönemi ve öncesi eski eserlerin tespitleri ile ilgili çalışmalar, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren başlatılmış ve 1920-1950 yılları arasında Eski Eserleri Koruma Encümeni pek çok çalışma yapmıştır. Günümüzde ise Encümen Arşivi çeşitli kurum arşivleri arasında dağılarak yok olmuştur. 1940'larda tespitleri yapıldığı bilinen belgeleme çalışmaları bugün bile bazı yapılar için mevcut değildir. İncelenen çalışma konusu yapılar içindeki küçük ölçekli cami yapıları da bu durumdadır. Halbuki eski fotoğraf ve çizimler ile belgeleme, dönemsel özellikleri ve değişimleri tespit edebilmek açısından koruma çalışmalarında büyük önem taşımaktadır.

İncelenen çalışma konusu yapılarda aynı problemlerin tekrarlanması, sorunların yalnızca eser ve/veya kurumlar özelinde olmadığını, koruma ve onarım politikalarıyla da ilgili olduğunu göstermektedir.

Yapıların korunabilmesi için, tespit işlemlerinin doğru ve eksiksiz yapılması gerekmektedir. Envanter hazırlanması işlemi, yalnızca gözleme dayalı olarak yapılmamalı; yapılara yönelik olan basılı yayın ve arşiv kaynaklarında yer alan geçmiş tarihli dokümanların değerlendirilmesiyle oluşturulmalıdır.

Yasal koruma mevzuatına göre, esaslı onarım kapsamı dışındaki uygulamaların projelendirilmesi gerekli görülmemektedir. Bu nedenle basit onarım kapsamında değerlendirilen işlemlerin sağlıklı dökümü yapılamamakta, işlemler tanımsız kalmaktadır. Basit onarımların grafik ve sözel yöntemlerle belgelenmesinin, belirleyici müdahale dökümünü sağlayacağı ve esaslı onarımlar için dayanak oluşturacağı göz ardı edilmelidir.

Çalışma içerisinde, araştırma yapılan ilgili kurum arşivlerinin dağınık veriler barındırdığı tespit edilmiştir. Eserlere ilişkin, elde edilen verilerin teknolojik olanaklar kullanılarak, düzenli kaydedilmesiyle, mevcut arşiv yoğunluğunun azaltılıp, dijital veri olarak istiflenmesi, kullanım ve çalışma kolaylığı sağlayacaktır.

Eski eser uygulamalarında görev alacak yetkililerin uzman olma şartı aranırken, uygulama kararlarını alan müellifin uzmanlık şartı aranmamaktadır. Uygulamada istenen uzmanlığın, proje aşamasında da lisansüstü eğitim seviyesinde istenmesi önem teşkil etmektedir.

Sonuç olarak, Osmanlı Dönemi'nde sürekli bakım ve onarım çalışmalarıyla orijinal nitelikleri korunan camilerin, Üsküdar sahilindeki çalışma konusu vakıf camilerinde olduğu gibi, günümüzdeki mevcut koruma sisteminin sağlıklı işletilememesi nedeniyle bir takım niteliklerini yitirmesi ya da yitirme tehdidi ile karşı karşıya kalmaması gerekir. Vakıf Kurumu bünyesinde oluşturulacak takip birimiyle, eserlerin, sürekli bakım onarım işlemlerinin düzenlenmesi, hem esaslı onarım ihtiyaçlarını azaltacak, hem de niteliksiz müdahale yapılmasını engelleyecektir. Bu nedenle yapıların sürekli bakım ve onarımını sağlayacak bir kontrol sisteminin uygulanması, sürdürülebilirliğin sağlanması açısından önem taşımaktadır.

Dipnotlar

- 1 Doğan Kuban, "Mihrimah Sultan Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, V, 456- 457, İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi*, Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1976, I, 213, Turgut Cansever, *Mimar Sinan*, Albaraka Türk Yayınları, İstanbul 2005, s. 121, Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, s. 49, Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Türk Tarih Kurumu , 1-2, 1997, s. 47.
- 2 Tülay Akın, "Paşalimanı Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VI, 230, Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, s. 52, İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi*, 242.
- 3 Esra Güzel Erdoğan, "Üryanizade Mescidi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VII, 342-343, Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, s. 68.
- 4 Rebi Baraz, "İstavroz Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, IV, 256-257, Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, s. 33, İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi*, 174, Encümen Arşivi 0823 numaralı dosya, 1945 tarihli fotoğraf.
- 5 Selçuk Batur, "Beylerbeyi Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, II, 203-257, Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, s. 12, İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi*, s. 110.
- 6 Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, s. 17, İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi*, s. 127, Tarih :13/S /1315 (Hicri) Dosya No :133 Gömlek No :56 Fon Kodu :ŞD. "Çengelköy'de vaki Hamdullah, nam-ı diğer Bahrullah Camii'nin lüzum-ı tamiri ile masarısının suret-i mahsubu. (Evkaf 5)"
- 7 Turgut Cansever, *Mimar Sinan*, s. 121.
- 8 Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, s. 49.

Kaynakça

- Turgut Cansever, *Mimar Sinan*, Albaraka Türk Yayınları, İstanbul 2005.
- Sedat Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları, Osmanlı Devri*, Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü Rölöve Bürosu, İstanbul 1946.
- Semavi Eyice, "Cami", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* İstanbul 1993, VII, 56-90.
- Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul 2007.
- Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.
- Ayla Ödekan, "Kütle Biçimlenişi ve Cephe Düzenlemesi", *Mimar Başı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri II*, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, Türkiye Vakıflar Bankası Genel Müdürlüğü, İstanbul 1988.
- Ahmet Önkal ve Nebi Bozkurt, "Cami", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, VII, 46-56.